

مروری بر کاربردها و عوارض حجامت در طب سنتی ایران

مجید نیمروزی^۱

غلامرضا کرد افشار^۲

امیر محمد جلادت^۳

چکیده

روند فزاینده‌ای در استفاده از طب مکمل در میان جوامع گوناگون به وجود آمده است. از این میان، حجامت یکی از شیوه‌های طب مکمل است که در فرهنگ‌های گوناگون آسیایی مانند چین و ایران رواج بسیاری دارد. در منابع طب سنتی ایران پنج شیوه برای خارج کردن خون از بدن ذکر شده است. از این میان، حجامت بیش از سایر روش‌ها استفاده می‌شود. با وجود اقبال عمومی بسیار زیاد به حجامت در جامعه ما، متأسفانه اطلاعات درباره عوارض و احتیاطات این شیوه درمانی در میان مردم و حتی دانشگاهیان بسیار محدود است. حجامت دو گونه است: حجامت با شرط، که در این نوع همراه با گذاشتن لیوان حجامت تیغ‌زدن نیز صورت می‌گیرد. در نوع دوم که حجامت بدون شرط است، تنها از لیوان حجامت یا بادکش استفاده می‌کنند و خون گرفته نمی‌شود.

در حجامت همراه با شرط یا تیغ‌زدن بسته به تشخیص درمانگر و وضعیت بیمار میزان متناسبی خون گرفته می‌شود. در طب سنتی ایران حجامت برای دو گروه توصیه شده است: گروه اول افراد سالمی هستند که در معرض خطر غلبه خون در بدن هستند. دوم، بیمارانی که به علت تجمع ماده فاسد در یکی از اعضای خود نیاز به خارج کردن خون فاسد از بدن دارند تا طبیعت بتواند بر بیماری غلبه کند. سن زیر دو سال و بالای ۶۰ سال برای انجام حجامت مناسب نیست. افرادی که ضعیف و لاغرند و کم‌خونی دارند، نباید تحت حجامت با شرط قرار گیرند. شرایط عمومی انجام این شیوه درمانی بر اساس وضعیت جسمی و روحی بیمار، سن، عادات و شرایط محیطی تعیین می‌شود.

۱- شرکت گوهر خرد پارسیان، مرکز رشد طب سنتی و گیاهان دارویی، دانشگاه علوم پزشکی شیراز، شیراز، ایران.

۲- دانشکده طب سنتی، دانشگاه علوم پزشکی تهران، تهران، ایران

۳- مرکز تحقیقات طب سنتی و تاریخ طب، دانشگاه علوم پزشکی شیراز، شیراز، ایران. (نویسنده مسؤول)

نشانی الکترونیکی: drjaladat@gmail.com

نوع مقاله: مروری تاریخ دریافت مقاله: ۹۱/۱/۲۲ تاریخ پذیرش مقاله: ۹۱/۶/۲۷

شرایط اختصاصی نیز بر اساس نوع بیماری مشخص می‌شود و بر اساس نشانه‌های بیماری محل خاصی برای حجامت در نظر گرفته می‌شود.

واژگان کلیدی:

حجامت، طب سنتی، بادکش.

مقدمه

روند فزاینده‌ای در استفاده از طب مکمل در میان جوامع گوناگون به وجود آمده است. از این میان، حجامت یکی از شیوه‌های طب مکمل است که در فرهنگ‌های گوناگون آسیایی مانند چین و ایران رواج بسیاری دارد. استفاده از حجامت با وجود جدایی تاریخی که میان پزشکان طب جدید و درمانگران محلی حادث شده است، در میان مردم اقبال فراوانی دارد و در اکثر کشورها از نظر قانونی منعی برای انجام حجامت وجود ندارد (۱). حجامت از زمانهای گذشته در اقوام گوناگون رواج داشته است و در نوشته‌های کهن بر اوراق پاپیروس نیز از آن یاد شده است. بعضی ریشه آن را در مصر می‌دانند، ولی آنچه مسلم است شیوع گسترده آن در میان اعراب است و در روایات فراوان به سودمند بودن این شیوه اشاره شده است (۲).

در منابع طب سنتی ایران پنج شیوه برای خارج کردن خون از بدن ذکر شده است. رگ زدن یا فصد، حجامت، زالو انداختن، تیغ‌زدن به گوش و جاری کردن خون از بینی. از این میان، حجامت بیش از سایر روش‌ها استفاده می‌شود. حجامت روشی قدیمی است که در نوشته‌های کهن بر اوراق پاپیروس نیز از آن یاد شده است. در این روش از وسیله‌ای به نام محجمه (لیوان حجامت) بر روی پوست استفاده می‌کنند و با ایجاد مکشی که یا با حرارت و یا به‌صورت مکانیکی ایجاد می‌شود، خون از قسمت‌های عمقی به سمت پوست کشیده می‌شود (۳-۵). امروزه مردم حجامت را بیشتر همان حجامت با شرط یا حجامت همراه با خون‌گیری می‌دانند؛ روشی که درمانگران علاوه بر بادکش کردن، از تیغ هم برای ایجاد شکاف استفاده می‌کنند تا خون فاسد را از محل تیغ‌زدن خارج کنند (۶). ولی در منابع طب سنتی حجامت به دو دسته کلی حجامت بدون تیغ‌زدن و

حجامت همراه با تیغ زدن تقسیم می شود (۷).

باوجود اقبال عمومی بسیار زیاد به حجامت در جامعه ما، متأسفانه اطلاعات درباره فواید، شیوه های صحیح انجام، عوارض و احتیاطات این شیوه درمانی در میان مردم و حتی دانشگاهیان بسیار محدود است. باوجودی که در میان جامعه دانشگاهی خصوصاً دانشجویان پزشکی علاقه بسیاری به یادگیری مبانی طب سنتی ایران وجود دارد، اطلاع آنها از بعضی روش های درمانی طب سنتی مانند فصد (خون گیری از عروق خاص)، حجامت و زالودرمانی بسیار اندک بوده است (۸). بسیاری از حجامت هایی که در ایران انجام می شوند، بدون در نظر گرفتن ملاحظات بالینی مورد نظر طب سنتی انجام می پذیرند (۹).

در این پژوهش هدف آن است که جامعه علمی بیش از پیش با موارد استفاده و منع مصرف حجامت از دیدگاه طب سنتی و طب رایج آشنا شوند تا زمینه مطالعات بالینی بیشتر برای اثبات آن برای محققان و علاقه مندان فراهم آید. بدیهی است جامعه علمی در صورت آگاهی از منافع و مضار این روش در هدایت جامعه در نحوه استفاده صحیح حجامت نقش اساسی خواهند داشت. آنچه در این پژوهش بیشتر مورد اشاره قرار خواهد گرفت، حجامت با شرط است؛ چراکه احتیاطات و ملاحظات خاص درمانی آن بیشتر است.

روش کار

در این مطالعه از منابع اصلی طب سنتی ایرانی مانند قانون ابن سینا، الاغراض الطبیه جرجانی، خلاصه الحکمه عقیلی، مفرح القلوب حکیم ارزانی و رساله دلاکیه استفاده شد. برای استفاده از منابع و مقالات جدید از بانک های اطلاعاتی SID، IranMedex، Scopus و PubMed با کلمات کلیدی cupping، traditional medicine و hejamat/hijamat استفاده شد.

حجامت

منظور از حجامت حجم دادن است که با شرط یعنی با نیشتر یا بدون شرط انجام می‌شود. در حجامت با شرط پس از گذاشتن لیوان حجامت و بادکش کردن، تیغ زده می‌شود. در حجامت بدون شرط تنها از بادکش استفاده می‌شود. در هر دو طریق اگر از آتش برای گرم کردن فضای درون بادکش و ایجاد مکش بر روی پوست استفاده شود، به آن نوع حجامت ناری (گرم) می‌گویند. مکش بدون استفاده از آتش را نیز حجامت بلا نار (سرد) می‌گویند (۷).

حجامت بدون شرط

در حجامت بدون شرط، بادکش به‌تنهایی به کار می‌رود و خونی گرفته نمی‌شود. مکش ایجادشده با استفاده از حرارت و یا وسایل مکانیکی یا برقی باعث جذب مواد به سطح پوست می‌شود. طبق نظر پزشکان ایرانی اثرات گوناگونی بر آن مترتب است: (۷)

- ۱- حرکت مواد از ورم‌های عمقی به سطح پوست و افزایش اثر دارو بر ورم‌ها؛
- ۲- کشیده شدن مواد از عضو شریف یا حساس‌تر به سمت عضو خسیس یا کم‌خطرتر و مصون ماندن آنها از آفات؛
- ۳- تسخین (گرم شدن) عضو و جذب خون به آن سمت؛
- ۴- تحلیل مواد زائد ریخی یا فضولات گازی شکل مجتمع در یک منطقه؛
- ۵- رد عضو به موضع طبیعی آن؛
- ۶- تسکین درد.

بادکش درمانی با جذب مواد التهابی و رفع سفتی و گرفتگی عضلانی درد را کاهش می‌دهد. از این رو، در ماساژ ایرانی در کنار دلك و غمز از بادکش هم استفاده می‌شود (۱۰). هم‌چنین بادکش می‌تواند سیر ریزش مواد در بدن را تغییر

دهد و بر عملکرد اعضاء تأثیر گذارد؛ همچنان که بادکش کردن مکرر زیر سینه‌ها با بادکش بزرگ ناری یعنی مکشی که از خلأ حاصل از خفه شدن آتش زیر لیوان حجامت ایجاد می‌شود، در مهار خون‌ریزی شدید زنانگی مفید قید شده است (۱۱-۱۲).

حجامت با شرط

در حجامت همراه با شرط یا تیغ‌زدن بسته به تشخیص درمانگر و وضعیت بیمار میزان متناسبی خون گرفته می‌شود. از نظر طب سنتی تفاوت خونی که با فصد خارج می‌شود و خونی که با حجامت خارج می‌شود، در میزان رقت خون و حجم آن متفاوت است. در حجامت، معمولاً خون رقیق‌تری خارج می‌شود و عموماً باعث ضعف بیمار نمی‌شود؛ درحالی‌که در فصد، خون بیشتر و غلیظ‌تری خارج می‌شود. هر یک از این دو روش ملاحظات خاص خود را دارند.

بهترین فصل برای حجامت فصل بهار است. باور بر این است که در فصل زمستان به علت هضم قوی‌تر و خوردن غذاهای سنگین‌تر، فضولات بیشتری در بدن به جا می‌مانند که برودت هوا باعث جمود آنها می‌شود. با فرا رسیدن بهار و گرم شدن هوا این اخلاط نامناسب شروع به ذوب شدن می‌کنند و به عروق راه می‌یابند. در افراد مستعد به غلبه خون اگر این اخلاط خارج نشوند، منجر به ظهور نشانه‌هایی مانند خارش، خون‌ریزی از بینی و حتی سکته خواهند شد. از این رو، خارج ساختن خون از طریق حجامت می‌تواند برای این افراد مناسب باشد. گفته شده کسانی که عادت به فصد و حجامت دارند، در همان زمان خاص که برای آنها این اعمال انجام می‌شده است دچار خارش در محل فصد و حجامت می‌شوند (۱۳-۱۴).

روش انجام حجامت

برای انجام حجامت ابتدا باید ناحیه را کمی روغن مالی کنند. بعد از آن، محجمه (لیوان حجامت) را برای ایجاد مکش بر روی پوست آن ناحیه بگذارند. بعد از ۳ تا ۵ دقیقه با ایجاد مکش تدریجی و بی‌حسی پوست حاصل از مکش تیغ بزنند. نحوه تیغ زدن برحسب وضع شخص یعنی چاقی و لاغری و سن فرد (کودک یا سالمند) و همچنین موضع حجامت متفاوت است، ولی در کل در افرادی که خون غلیظی دارند، خصوصاً در حضور علائم غلبه دم (خون) تیغ‌ها باید عمیق و طولانی زده شوند؛ البته به گونه‌ای که از سه لایه پوست تجاوز نکند. برعکس، در افراد کم‌خون و با خون رقیق تیغ‌ها سطحی و در حد لایه اول پوست زده می‌شوند.

پس از بادکش، پوست بالا آمده و نرم را تیغ می‌زنند و دوباره محجمه را می‌گذارند و خون را می‌کشند. این کار تا زمانی که خون خارج می‌شود، به دفعات فرد و حدود ۳ تا ۵ بار تکرار می‌شود تا خون کافی خارج شود (۷). مقدار خون خارج شده برحسب موضع حجامت، میزان قوت و ضعف بدن و به قدر حاجت، فساد و صلاح خون و رقت و غلظت آن متفاوت است. اگر هدف از انجام حجامت، تنها جذب ماده از اندام آسیب‌دیده و یا در خطر آسیب باشد، گرفتن مقدار کمی خون کفایت می‌کند؛ اما اگر هدف خارج کردن ماده باشد، باید مقدار بیشتری خون گرفت (۱۳). در نهایت، جای حجامت با گذاردن زردچوبه کوبیده شده و دستمال گرم و یا چنان که امروزه شایع شده است، با عسل پانسمان می‌شود.

مکانیسم اثر

یکی از مکانیسم‌های مطرح در حجامت، کشیده شدن مواد مضر به سمت پوست و دفع آنها است؛ البته منظور موادی است که غلظت زیادی ندارند و یا به

دنبال مصرف داروهای لازم (منضج) قوام مناسب را برای دفع به وسیله حجامت پیدا می کنند. اگر تجمع غلظ در بدن مطرح باشد، دیگر روش های پاک سازی مانند اسهال یا فصد مناسب هستند نه حجامت.

حجامت باعث تحریک طبیعت یا قوه مدبره بدن در مقابله با عوامل بیماری زا می شود. بر اساس دیدگاه های رایج، بهبود وضعیت جریان خون و لنف در منطقه حجامت می تواند در کاهش درد بیماران مؤثر باشد (۱۵-۱۶). همچنین به نظر می رسد که حجامت تأثیری بر شارژ منفی نوروها داشته باشد. در سیستم عصبی، ساز و کار اصلی حجامت از طرق نوروترانسمیترها و هورمون هایی مانند سروتونین، اندورفین، دوپامین و استیل کولین حاصل می شود (۱۷).

ملاحظات قبل، حین و بعد از حجامت

برای گرفتن خون، مجموعه شرایط عمومی باید وجود داشته باشد:

- ۱- خون در بدن زیاده تر از حد مطلوب باشد؛ البته این عامل تنها با بالا بودن میزان هموگلوبین مشخص نمی شود، بلکه افزایش خلط دم یا رطوبت داخل عروقی که همراه با علائمی مانند پری و کشیدگی عروقی، تغییرات نبض و دیگر تظاهرات بالینی امتلا (پری بدن) باشد، لزوم دفع خون از بدن را مطرح می کنند.
- ۲- در زمان گرما و یا سرمای شدید هوا نباشد. اگر در زمستان و سرمای شدید ضرورت ایجاب کرد، خون گیری باید در آخر روز یعنی بعد از ظهر و به مقدار کم باشد. در کل، در زمستان بهتر است حجامت در هوای بدون ابر و باد یا زمانی باشد که زمستان جنوبی است؛ یعنی باد جنوبی از سردی هوا می کاهد. حجامت در زمان گرمی هوا در پاس دوم روز (قبل از ظهر) و در سرما در پاس سوم روز (بعد از ظهر) مناسب تر است (۷، ۱۸-۱۹).

- ۳- با توجه به تأثیر جاذبه ماه بر بدن، بهتر است که حجامت در نیمه دوم

ماه قمری صورت گیرد. درواقع بهترین زمان برای انجام حجامت روزهای شانزدهم و هفدهم ماه است که در این زمان از تأثیر جاذبه ماه بر اخلاط، یعنی رطوبت‌های جاری در بدن کاسته می‌شود و اخلاط سبک با حرکت سریع‌تر خود به داخل بدن برمی‌گردند و سموم سنگین نزدیک سطح پوست باقی می‌مانند (۲۰).

۴- فرد نباید مبتلا به ضعف معده و کبد باشد. در افرادی که دچار ضعف دهانه معده هستند، برای حجامت عام باید لیوان حجامت را بالاتر از معمول (بین دو کتف) قرار داد تا مقابل دهانه معده نباشد و منجر به ضعف بیشتر آن نشود.

۵- فرد نباید تازه غذا خورده باشد و معده او نباید پر از غذا باشد. حجامت بلافاصله بعد از صرف غذا ممکن است باعث جذب غذاهای هضم نشده به محل حجامت و ایجاد بیماری‌هایی مانند برص یا پیسی (vitiligo) شود؛ البته حجامت در زمان خالی بودن معده هم صلاح نیست؛ خصوصاً اگر فرد با گرسنگی دچار نشانه‌های توران خلط صفرا در معده، یعنی علائمی مانند حالت تهوع، عطش و تلخی دهان شود که در این موارد لازم است صبح قبل از حجامت اندکی ترید آب انار و نان صرف شود.

۶- قبل و بعد از خون گرفتن از اعراض نفسانی و هیجانات شدید عصبی مانند خشم و غضب باید بر حذر بود. هم‌چنین در روز حجامت از ورزش و حرکت شدید باید پرهیز کرد.

۷- از زمان آمیزش جنسی باید بیش از ۱۲ ساعت گذشته باشد و تا ۲۴ ساعت پس از حجامت نباید جماع (نزدیکی) کرد.

۸- حجامت بعد از ماندن زیاد در حمام یا سونای امروزی صحیح نیست؛ مگر در زمانی که فرد غلظت خون داشته باشد.

۹- مزاج‌های سرد و یا خشک برای حجامت مناسب نیستند.

۱۰- در زمان حجامت فرد نباید در دوران نقاهت باشد.

۱۱- به علت دفع خون رقیق در حجامت، توصیه می‌شود افرادی که خون‌شان غلیظ است یا غلبه سودا و یا بلغم لزج و غلیظ دارند، حجامت نکنند؛ مگر زمانی که با استفاده از داروهای مناسب (منضج) قوام خون رقیق شود یا بدن از این اخلاط پاک‌سازی شود (۱۳، ۲۱-۲۲).

۱۲- پیش از حجامت و بعد از آن تخم‌مرغ، ماهی و غذاهای شور خورده نشود.

۱۳- تا یک ساعت پس از حجامت نباید موضع را شست؛ چراکه ممکن است باعث عفونت ناحیه شود و تا ۲۴ ساعت نباید حمام کرد که می‌تواند باعث تب شود.

۱۴- نباید بلافاصله بعد از حجامت خوابید.

موارد لزوم حجامت

در طب سنتی ایران حجامت برای دو گروه توصیه شده است: گروه اول افراد سالمی هستند که در معرض خطر غلبه خون در بدن هستند. دوم، بیمارانی که به علت تجمع ماده فاسد در یکی از اعضای خود نیاز به خارج کردن خون فاسد از بدن دارند تا طبیعت (قوه مدبر بدن) بتواند بر بیماری غلبه کند (۱۳). فاصله دو حجامت بسته به نظر تخصصی و برحسب نوع بیماری، طبع فرد، فصل، منطقه جغرافیایی و ... مشخص می‌شود.

شرایط فردی و محیطی در تعیین اینکه حجامت برای چه افرادی سودمند است، نقش دارد. کسانی که به‌صورت مرتب از گوشت و غذاهایی که خلط دم بیشتری را در بدن باعث می‌شوند، استفاده می‌کنند و فعالیت بدنی متناسب با این

رژیم غذایی ندارند، برای دفع این خلط از بدن به فصد و حجامت نیاز دارند؛ به شرط اینکه سایر کنترااندیکاسیون‌های فصد و حجامت را نداشته باشند.

موارد منع نسبی و مطلق حجامت (۱۳، ۱۹-۲۰)

۱- سن زیر دو سال و بالای ۶۰ سال برای انجام حجامت مناسب نیست؛ مگر اینکه بنا به شرایط بیمار و صلاح دید پزشک باشد. برای کودکان زیر دو سال در صورت لزوم تیغ زدن گوش مناسب‌تر است.

۲- افرادی که ضعیف و لاغرند و دچار کم‌خونی هستند، نباید تحت حجامت با شرط قرار گیرند. هم‌چنین حجامت برای افراد بسیار چاق پرخطر است.

۳- کسی که عادت به حجامت ندارد و یا سابقه ضعف و غشی با حجامت دارد، گزینه مناسبی برای حجامت نیست.

۴- در بارداری و ایام نوبت ماهانه حجامت مناسب نیست؛ مگر آنکه خون زیادی در بدن مانده باشد و یا خون‌ریزی ماهانه از نظر مقدار بسیار کم باشد.

۵- فردی که می‌خواهد حجامت کند، نباید قولنج ثقلی یا درد ناشی از یبوست مزاج (fecal impaction) داشته باشد.

۶- تب‌های بلغمی و سوداوی (تعفن هر یک از این دو خلط) از موارد منع حجامت هستند.

۷- فرد منتخب برای حجامت نباید تشنج یا اسپاسم ناشی از خشکی اعضاء داشته باشد.

۸- در کم‌خونی و غلبه دیگر اخلاط نباید حجامت کرد؛ چراکه اخلاط غلیظ سفید و سیاه (بلغم و سودا) با حجامت خارج نمی‌شوند، مگر بعد از مصرف داروهای منضج.

توصیه‌های پس از حجامت

بعد از حجامت احتیاط‌هایی لازم است. همان‌طور که ذکر شد، بلافاصله بعد از حجامت نباید به فرد غذا داده شود، چون خلأ ایجادشده بر اثر خروج خون باعث تسریع عمل هضم و عبور غذای هضم نشده از معده و ایجاد خلط نامناسب در کبد خواهد شد. بلافاصله قبل و بعد از حجامت فرد نباید حمام کند و نباید دچار حالات روحی شدید شود. حجامت برای کسی که تازه از سفر مراجعت کرده، مناسب نیست (۱۹). اگر فرد حجامت شونده لاغر و کم‌اشتها یا دچار غلبه صفرا است، باید بعد از حجامت به او انار یا آب انار و یا آب کاسنی با شکر داد (۷)؛ اما سایر افراد تا سه ساعت بعد از حجامت نباید غذا بخورند. اگر موضع حجامت ورم کند، می‌توان قدری زردچوبه تفت‌داده را بر روی پارچه تمیزی قرار داد و آن را بر روی محل حجامت گذاشت.

منافع حجامت

بر اساس آرای حکمای ایرانی، در حجامت علاوه بر شرایط بیمار، به زمان حجامت، میزان خون‌گیری، نوع و عمق برش‌ها نیز باید توجه داشت. حجامت برعکس فصد نمی‌تواند مواد را از عمق بدن بیرون بکشد، بلکه بیشتر باعث پاک‌سازی موضعی می‌شود؛ بنابراین حجامت بعد از اطمینان از عدم ریزش دوباره مواد به موضع و پس از پاک‌سازی عمومی توصیه می‌شود. چه‌بسا عدم توجه به این نکته باعث منحرف شدن سیر طبیعی مواد فاسد به موضع حجامت و ماندگاری درد یا بیماری در آن موضع خاص می‌شود. اما مواضع گوناگون حجامت اثرات درمانی متفاوتی دارد (جدول-۱) (۱۳-۱۴ و ۱۹ و ۲۳). حجامت نقره یعنی حجامت در گودی پشت سر و در بالای گردن (شکل-۱) منافع مانند فصد اکحل (median cubital vein) دارد و برای بیماری‌های چشم و پلک مفید است.

حجامت کاهل یعنی بین دو کتف می‌تواند به‌جای فصد باسلیق در مواردی که فصد ممنوع است، توصیه شود و برای درد حلق و سرفه مفید است؛ البته باید توجه داشت که می‌تواند باعث ضعف معده شود.

حجامت اخدعین که از محل دو رگ گردنی (محل اتصال گردن به شانه) گرفته می‌شود، برای رعشه سر و بیماری‌های صورت مفید و جایگزین فصد قیفال است. حجامت ساقین جایگزین فصد صافن و برای پاک‌سازی و خروج خون و به جریان افتادن قاعدگی مفید است. حجامت قمحوده (بلندی پس سر) برای بیماری‌های چشم خصوصاً خارش و بثورات سودمند است. حجامت تحت الذقن (زیر چانه) برای بیماری‌های دندان و حلق، حجامت قطن (پایین کمر) برای نقرس و بواسیر و حجامت فخذین (ران‌ها) از جلوی ران برای ورم بیضه‌ها مفید است. حجامت بر کعبین یعنی فاصله قوزک تا پاشنه نیز برای نقرس، عرق‌النسا (سیاتالژیا) و احتباس طمث یا آمنوره مفید است (جدول-۱) (۷).

امروزه بسیاری از منافع حجامت برای بیماران به اثبات رسیده است. تحقیقات حاکی از آن است که حجامت یکی از درمان‌های امیدبخش برای کم‌دردهای غیراختصاصی است که البته ساز و کار عمل آن هنوز به‌درستی شناخته نشده است (۲۴). از حجامت همراه با خون‌ریزی برای درمان بسیاری از بیماری‌ها مانند درد ناشی از زونا استفاده می‌شود که تحقیقات حاکی از مؤثر بودن این روش بوده است (۲۵). در عین حال، تأثیر این روش بر بعضی از بیماری‌ها مانند پرفشاری خون هنوز به‌طور قطع مشخص نیست (۲۶). تحقیقات نشان می‌دهند وقتی از حجامت برای برداشتن گرافت (پیوند بافتی) در بیماران دچار برص استفاده شده است، نتایج بهتری به دست آمده است (۲۷).

تحقیقات بالینی تأثیرات مثبت بالینی این روش را بر کاهش حملات سردرد

و بهبودی آن نشان می‌دهند. به نظر می‌رسد بیماران مبتلا به سردرد میگرنی مزمن از حجامت نفع ببرند (۱۷). همچنین حجامت LDL کلسترول خون را کاهش می‌دهد و به دلیل کاهش کلسترول می‌تواند نقش محافظتی در پیش‌گیری از بیماری‌های قلبی عروقی ایفا کند (۱۷، ۲۸). حجامت برای بیماران مبتلا به آنمی آپلاستیک و مشکلات انعقادی خطرآفرین است (۲۹). تحقیقات نشان داده‌اند که بیماران مبتلا به استئوآرتریت از حجامت سود می‌برند و درد آنها کاهش می‌یابد (۳۰-۳۱). البته باوجود آنکه نتایج کارآزمایی‌های بالینی انجام‌شده در زمینه اثر حجامت بر کاهش درد در بیماران امیدبخش بوده است، تعداد این کارآزمایی‌ها بسیار کم است و برای اثبات اثرات حجامت به انجام کارآزمایی‌های بالینی قوی‌تری نیاز است (۱۶).

عوارض

اگر حجامت با وسایل استریل و به شیوه صحیح انجام گیرد، معمولاً عوارض جانبی عمده‌ای نخواهد داشت (۳۲). این بدان معنی است که احتمال انتقال بیماری‌های عفونی به شرط رعایت شرایط استریلیته و استفاده از وسایل یک‌بارمصرف به حداقل خواهد رسید. بنابراین انتقال بیماری‌هایی مانند هپاتیت و ایدز از عوارض مستقیم حجامت نیستند، بلکه هر روشی چه سنتی و چه رایج اگر استانداردهای صحیح بهداشتی را نداشته باشد، خطر انتقال این قبیل بیماری‌ها را خواهد داشت.

عوارض مربوط به حجامت را می‌توان به دو گروه کلی تقسیم کرد: عوارض مربوط به نحوه استفاده از وسایل که به مهارت فرد و تجربه او بستگی دارد و عوارض بعد از حجامت که مربوط به شیوه درمانی و خارج کردن خون از بدن است. ایجاد ضایعات بعد از حجامت و سوختگی ناشی از تماس محجمه داغ با

استفاده از آتش بر روی پوست مانند عوارض مربوط به فن انجام حجامت هستند. با توجه به استفاده از بادکش‌های پلاستیکی و ایجاد مکش با وسایل مکانیکی و الکتریکی سوختگی ناشی از حجامت امروزه کمتر دیده می‌شود (۳۲). به علت مکش ایجادشده توسط بادکش، ضایعات مدوری در محل لیوان بادکش باقی می‌ماند که عموماً با مرور زمان (طی ۲ تا ۵ روز) محو می‌شوند (۲۹).

از دیدگاه طب سنتی اگر شرایط و معیارهای صحیح برای انتخاب افراد صورت نگیرد، حجامت می‌تواند عوارض جبران‌ناپذیری را برای بیماران ایجاد کند (۱۳). لازم است که به سمت و موضع حجامت دقت شود که در غیر این صورت، امکان گسترش التهاب به دیگر اعضاء مطرح است. باید توجه داشت که حجامت موضعی تا زمانی که مواد آسیب‌رسان با اقدامات درمانی مناسب مانند مصرف داروهای دفع‌کننده مواد از بدن (منضج و مسهل) کاهش نیافته و محدود به یک موضع نشده‌اند، توصیه نشود؛ چون ممکن است باعث جذب این مواد به سمت آن موضع و افزایش التهاب و ماندگاری درد در آن ناحیه شود. حتی بعد از پاک‌سازی کلی بدن نیز بهتر است پاک‌سازی موضعی با حجامت از نقطه نزدیک به موضع متورم انجام شود و لیوان حجامت بر روی خود نقطه ملتهب قرار نگیرد. برای مثال، در التهاب انگشت پای نقرسی توصیه می‌شود که محجمه زیر زانو و در فاصله چهار انگشت مانده به پا قرار گیرد و نه بر روی خود انگشت دردناک (۱۲).

حجامت در بعضی نواحی بدن اگرچه ممکن است برای بعضی از اعضاء سودمند باشد، ولی ممکن است عوارضی را برای دیگر اعضاء به همراه داشته باشد. مثلاً حجامت در قسمت جلوی سر برای حواس و ذهن زیان دارد و حجامت نقره (در گودی گردن) اگر بیش از اندازه یا در فرد مستعد انجام شود، می‌تواند باعث فراموشی شود. حجامت کاهل (بین دو شانه) نیز ضعف معده می‌دهد و حجامت

قمحوده (در پس سر) در بیشتر موارد برای نزول الماء (آب مروارید) زیان‌آور است (۷). در کل، حجامت مکرر برای بینایی و اعصاب مضر است و در کتاب طب اکبری به نقل از زکریای رازی آمده است که در افراد مستعد، به دنبال حجامت احتمال القوه (facial palsy) و سکتة مطرح است (۳۳).

در سنین بالاتر از ۶۰ سال به علت غلبه برودت، خون غلیظ می‌شود و چون حجامت تنها خون رقیق را از بدن خارج می‌کند، در این سنین ممنوع است؛ چراکه باعث افزایش غلظت خون می‌شود و با دفع رطوبت از بدن عوارضی مانند خشکی پوست را در سالمندان بیش از پیش می‌کند (۷).

نتیجه‌گیری

باوجود اینکه در تحقیقات بالینی جدید، حجامت همراه با خون‌گیری به شرط رعایت موارد صحیح بهداشتی، درمانی بدون عارضه شناخته شده است، اما از منظر طب سنتی ایران توجه به شرایط عمومی و اختصاصی بیمار در توصیه به حجامت لازم است. درواقع موضع و زمان حجامت با توجه به شرایط عمومی بیمار شامل وضعیت جسمی و روحی او، سن، عادات و شرایط محیطی و همچنین با لحاظ کردن شرایط اختصاصی نوع بیماری و موضع آسیب مشخص می‌شود. امید است که پژوهش حاضر بتواند ضمن ارائه آرای حکیمان ایرانی درباره حجامت و شرایط استفاده از آن برای علاقه‌مندان، زمینه را برای انجام آزمایش‌های بالینی در خصوص منافع و مضار حجامت فراهم آورد.

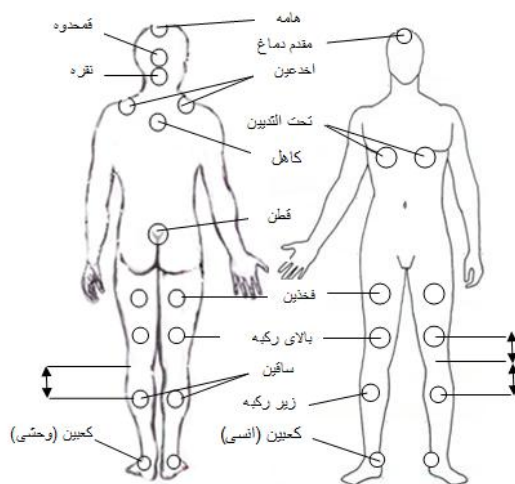
جدول ۱- انواع شایع حجامت، کاربرد و عوارض آن (۷ و ۱۲ و ۳۴)

مکان حجامت	کاربرد آن	عوارض احتمالی و توضیحات
جلوی سر	پاک‌سازی موضعی	مضر حس و ذهن باید مراقب موضع شریان بود.
حجامت هامه (یک و جب بالاتر از میان دو	اختلاط عقل، سرگیجه حقیقی، سنگینی سر و تن، بیماری‌های چشم، شوره سر	اختلال در فهم و حافظه، تباهی فکر و امراض مزمنه

ابرو در بالای سر)	(سیبوسه)، جذام، درد کلیه، ورم بیضه، کندشدن سفیدی مو (اما به نظر شیخ در اکثر بدن‌ها پیری را تسریع می‌کند).	در کسانی که مستعد ابتلا به آب‌مروارید هستند، به‌جز در موارد ضروری نباید انجام شود.
قَمَحْدَوَه (روی استخوان برجسته بالای فقرات گردن پس سر)	بیماری‌های چشم مانند جرب، سنگینی سر، درد گوش و آماس‌های آن، پاک‌سازی سر	مانند حجامت هامة
نقره (گودی گردن)	سنگینی ابروها و سر، رطوبت پلک و خارش چشم، آب‌مروارید، بدبویی دهان این حجامت جانشین فصد اکحل و در برخی منابع مانند التصریف، جانشین فصد قیفال است.*	فراموشی (اگر کمی پایین‌تر انجام شود از احتمال این عارضه کاسته می‌شود). این حجامت باید پس از پاک‌سازی کامل بدن انجام شود.
اخذعین (روی شانه‌ها در دو طرف گردن)	ارتعاش سر، درد سر و شقیقه (سردرد یک طرفه)، درد صورت، چشم، گوش، حلق، بینی و دندان‌ها، زخم‌های لثه، خناق خلیفه قیفال است.*	ریشه سر (در آنها که در سیستم عصبی مرکزی ضعف دارند). به دلیل وجود شریان‌های مهم در این ناحیه نباید تیغ‌ها را عمیق زد.
کاهِل (میان دو شانه بر روی مهره‌های پشت حدود مهره‌های T2- T4)	درد شانه، درد حلق، خفقان خونی، آسم و تنگی نفس و سرفه و سل جانشین فصد باسلیق است.*	در صورتی که مقابل معده باشد باعث ضعف دهانه معده می‌شود. بهتر است محجمه قدری بالاتر از دهانه معده باشد یا داروهای تقویت‌کننده معده مصرف شود. به علاوه ممکن است منجر به خفقان، تپش قلب و غشی شود.
حجامت تحت‌الذقن یا زیر زنخدان، زیر چانه	پاک‌سازی سر و فک‌ها، مفید در مشکلات صورت، امراض دهان، لثه و دندان، درد گلو و سستی و فروهستگی زبان	
حجامت پهنه یا قطن یا سه بند یا بین الورکین که میان هر دو سرین یا فرود کمرگاه روی ناحیه L5-S1 انجام می‌شود (استخوان سه بند)	زحیر (اسهال همراه با پیچش شکم)، بواسیر، خون‌ریزی ناشی از آن، ورم، خارش و درد مقعد افراط خون حیض، ریح مثانه و رحم، آماس گرم بیضه، خارش واژن، دمل و بثورات ران خارش پشت، حرارت کلیه، منی خونی،	کاهش قوت جنسی در مردان (در صورتی که بدون وجود ضرورت و خارج از اندازه انجام شود)، باعث لاغری کلیه می‌شود و چربی کلیه را آب می‌کند.

همان استخوان ساکروم (است).	نقرس، واریس و پافیلی	
حجامت جلو و بالای ران	خارش و ورم بیضه و آلت، آمنوره، زخم‌های ران و ساق	تیغ‌زدن باید بعد از مکش بسیار صورت گیرد.
خلف ران	آماس و زخم‌های نشیمنگاه و دستگاه تناسلی	محجمه را درحالی‌که بیمار به شکم خوابیده پشت ران‌ها قرار می‌دهند.
حجامت ساقین (یک و جب بالاتر از قوزک پا یا چهار انگشت زیر زانو کمی مایل به خارج)	به اثرات فصد صافن نزدیک است. باعث کاهش زیادی خون در بدن می‌شود (خون را از همه بدن می‌کشد). تصفیه خون، سرگیجه، صرع، مالیخولیا، دردهای کلیه و رحم و مثانه، آمنوره، بواسیر، سیاتالژیا، جرب، قوبا، جوش و دمل می‌شود. حیض را در خانم‌های سپید پوست با بدن شل (متخلخل) و خون رقیق بهتر از فصد صافن جاری می‌کند.	ضعف و غشی؛ چون خون را به پایین بدن می‌کشد و بدن را ضعیف می‌کند. کسی که می‌خواهد حجامت ساقین انجام دهد باید داخل حمام شود و آب داغ بر ساق‌ها بریزد، ساعتی راه برود تا خون رقیق شود؛ سپس بر روی صندلی بنشیند و ۳۰ مرتبه محجمه را بگذارد و بردارد و در زمان خروج خون باید در حالت ایستاده باشد.
حجامت زیر رکه یعنی زانو (پایین زانو در جلو یا پشت)	درد ضربانی زانو ناشی از اخلاط حاره، زخم‌ها مزمن و گسترش یابنده (ردیه) ساق و پا	در درد زانو محجمه بالای زانو (چهار انگشت بسته) قرار می‌گیرد. (شکل-۱)
حجامت کعبین بین قوزک و پاشنه پا	مانند حجامت ساقین مفید در احتباس طمث (آمنوره)، عرق النساء (سیاتالژیا) و نقرس	کعب معادل استخوان تالوس است.

یعنی همان اعضای را پاک می‌کند که فصد مذکور برای آنها نافع است.

شکل ۱- نقاط معمول حجامت علاوه بر حجامت‌های فوق، در منابع گوناگون به حجامت‌های دیگری مانند حجامت شانه، ساعد، مچ دست، سینه، زیر دنده‌ها، کلیه، مثانه، مقعد، صدغین (نواحی گیجگاهی) و نزدیک چشم نیز اشاره شده است.

چهار انگشت بسته (مضموم)

مروری بر کاربردها و عوارض حجامت در طب سنتی ایران

فهرست منابع

1. Eisenberg DM, Cohen MH, Hrbek A, Grayzel J, Van Rompay MI, Cooper RA. Credentialing complementary and alternative medical providers. Ann Intern Med. 2002;137(12):965-73.
2. Shervani A, Ansari A, Shabnam A, Nikhat S. Hijamat: The renaissance masterpiece of medical sciences in Unani system. Journal of the International Society for the History of Islamic Medicine (Jishim) 2009. 2010;38.
3. Lin C-W, Wang JT-J, Choy C-S, Tung H-H. Iatrogenic bullae following cupping therapy. The Journal of Alternative and Complementary Medicine. 2009;15(11):1243-5.
4. Christopoulou-Aletra H, Papavramidou N. Cupping: An Alternative Surgical Procedure Used by Hippocratic Physicians. The Journal of Alternative and Complementary Medicine. 2008;14(8):899-902.
5. قره‌باغیان احمد، مهران مهنوش، کریمی غریب، وفاپیان ویدا، تبریزی نمینی مهدی.

- حجامت در گذر زمان. فصلنامه پژوهشی خون. ۱۳۸۸؛ ۶ (۲): ۱۴۷-۱۵۸
6. Nayab M, Anwar M, Qamri M. Clinical study on Waja-ul-Mafasil and evaluation of efficacy of Hijamat-Bila-Shurt in the treatment. Indian Journal of Traditional Knowledge. 2011;10(4):697-701.
 ۷. ارزانی م. ا. مفرح القلوب. لاهور: سلیم لاهور، صص ۴۶۸ تا ۴۷۱، ۱۳۳۳ ه.ق.
 ۸. نقیبی هرات ژیل، جلالی ناهید، زرافشار مهناز، عبادیانی محمد، کاربخش مژگان. طب سنتی ایران و نوع نگرش دانشجویان و دستیاران پزشکی. مجله ایرانی اخلاق و تاریخ پزشکی. ۱۳۸۷؛ ۱ (۳): ۵۴-۴۵.
 ۹. هاشم‌دباغیان فتانه، گوشه‌گیر سیداشرف‌الدین، سیادت‌سیدمحمد. بررسی فراوانی مراکز حجامت و مشخصات افراد مراجعه کننده به این مراکز در شهر تهران در سال ۱۳۸۵. مجله علوم پزشکی رازی. ۱۳۸۷؛ ۱۵ (۵۸): ۱۹۹-۲۰۶.
 ۱۰. جلادت امیرمحمد، نیمروزی مجید، کریمی مهرداد، هاشمی مامک، فلاح مهدی، عطارزاده فاطمه. ماساژ درمانی در طب سنتی ایران. فصلنامه طب توانبخشی. ۱۳۹۱؛ ۱ (۳)، ۵۱.
 ۱۱. کرمانی نفیس بن عوض. شرح اسباب و علامات. ج ۲. چاپ اول: جلال الدین؛ مؤسسه احیاء طب طبیعی، صص ۲۳۹ تا ۲۴۰، ۱۳۸۷ ه.ش.
 ۱۲. شیرازی، م. ت. تسهیل العلاج. تهران؛ جلال الدین؛ مؤسسه احیاء طب طبیعی؛ ۱۳۸۷ ه.ش.
 ۱۳. ابن سینا، ح. قانون در طب. ویراستار: القش، ا.، زیعور، ع. بیروت؛ عزالدین، ص. ۳۰۱، ۱۴۰۸ ه.ق.
 ۱۴. عقیلی خراسانی شیرازی، م. ح. خلاصه الحکمه. ویراستار: ناظم ا. چاپ اول، قم: اسماعیلیان، صص ۸۱-۴۷۴، ۱۳۸۵ ه.ش.
 15. Lauche R, Cramer H, Hohmann C, Choi K-E, Rampp T, Saha FJ, et al. The effect of traditional cupping on pain and mechanical thresholds in patients with chronic nonspecific neck pain: a randomised controlled pilot study. Evidence-Based Complementary and Alternative Medicine. 2011;2۰۱۲
 16. Kim J-I, Lee MS, Lee D-H, Boddy K, Ernst E. Cupping for treating pain: a systematic review. Evidence-Based Complementary and Alternative Medicine. 2011;2011.
 17. Ahmadi A, Schwebel DC, Rezaei M. The efficacy of wet-cupping in the treatment of tension and migraine headache. The American journal of Chinese medicine. 2008;36(01):37-44.
 ۱۸. دهخدا ع. لغت‌نامه دهخدا. لوح فشرده. روایت چهارم. تهران: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۸۹ ه.ش.
 ۱۹. کریم خان ابراهیم. رساله دلاکیه. تهران: کتابخانه مجلس، صص ۵۵-۴۶، ۱۲۷۲ ه.ق.
 ۲۰. جرجانی سید اسماعیل. الاغراض الطبییه و مباحث الاعلائییه. ویراستار: تاجبخش، ح. ج ۲، چاپ دوم، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، صص ۳۳-۲۳۲، ۱۳۸۸ ه.ش.

۲۱. صادق پور، ا. جلادت، ا.م: داروهای مسهل، مهم ترین دسته دارویی در طب سنتی ایران. مجله طب سنتی اسلام و ایران: ۱۳۹۰؛ ۲(۲) (پیاپی ۶): ۱۳۱-۱۳۷.
۲۲. جلادت امیر محمد، عطارزاده فاطمه، صادقپور امید. نضج؛ مرحله‌ی مهم درمانی در طب ایرانی. مجله طب سنتی اسلام و ایران: ۱۳۹۰؛ ۳(۳): ۲۱۵-۲۲۰.
23. Singer C. The Figures of the Bristol Guy de Chauliac M (circa 1430). Proceedings of the Royal Society of Medicine. 1917;10(Sect Hist Med):71.
24. Farhadi K, Schwebel DC, Saeb M, Choubsaz M, Mohammadi R, Ahmadi A. The effectiveness of wet-cupping for nonspecific low back pain in Iran: a randomized controlled trial. Complementary therapies in medicine. 2009;17(1):9.
25. Cao H, Zhu C, Liu J. Wet cupping therapy for treatment of herpes zoster: a systematic review of randomized controlled trials. Alternative therapies in health and medicine. 2010;16(6):48.
26. Lee MS, Choi T-Y, Shin B-C, Kim J-I, Nam S-S. Cupping for hypertension: a systematic review. Clinical and Experimental Hypertension. 2010;32(7):423-5.
27. AWAD SS. Chinese cupping: a simple method to obtain epithelial grafts for the management of resistant localized vitiligo. Dermatologic Surgery. 2008;34(9):1186. ۹۳-
28. Niasari M, Kosari F, Ahmadi A. The effect of wet cupping on serum lipid concentrations of clinically healthy young men: a randomized controlled trial. The Journal of Alternative and Complementary Medicine. 2007;13(1):79-82.
29. Yoo SS, Tausk F. Cupping: east meets west. International journal of dermatology. 2004;43(9):664-5.
30. Teut M, Kaiser S, Ortiz M, Roll S, Binting S, Willich SN, et al. Pulsatile dry cupping in patients with osteoarthritis of the knee—a randomized controlled exploratory trial. BMC complementary and alternative medicine. 2012;12(1):184.
31. Anjum N, Jamil S, Hannan A, Akhtar J, Ahmad B. Clinical Efficacy of Hijamat (Cupping) in Waja-ul-Mafasil (Arthritis). Indian J Traditional Knowledge. 2005;4(4):412-5.
32. Al-Rubaye KQA. The Clinical and Histological Skin Changes After the Cupping Therapy (Al-Hijamah). J Turk Acad Dermatol. 2012;6(1):1261a1.
۳۳. ارزانی م.ا. طب اکبری. ج ۱. قم: جلال الدین؛ مؤسسه احیاء طب طبیعی، صص ۶۸-۱۴۸، ۱۳۸۷ ه.ش.

۳۴. عقیلی خراسانی شیرازی، م. ح. خلاصه الحکمه. ویراستار: ناظم ا. چاپ اول، قم: اسماعیلیان، صص ۹-۱۲۴۱، ۱۳۸۵ ه.ش.

یادداشت شناسه مؤلفان

مجید نیمروزی: شرکت گوهر خرد پارسیان، مرکز رشد طب سنتی و گیاهان دارویی، دانشگاه علوم پزشکی شیراز، شیراز، ایران.

غلامرضا کردافشار: دانشکده طب سنتی، دانشگاه علوم پزشکی تهران، تهران، ایران

امیرمحمد جلادت: مرکز تحقیقات طب سنتی و تاریخ طب، دانشگاه علوم پزشکی شیراز، شیراز، ایران (نویسنده مسؤول)

نشانی الکترونیکی: drjaladat@gmail.com

An overview of the uses and side effects of cupping (hejamat) in Iranian traditional medicine.

M.Nimrouzi

Gh. KordAfshar

AM.Jaladat

Abstract

There is an increasing trend to CAM therapies worldwide. Cupping is one of the oldest medical practices which are very common intervention in Asian societies like China and Iran. There are ۵ way for removing extra blood from the body in the resources of Iranian traditional medicine. Wet cupping is more common in Iranian culture. Despite the general acceptance of the bloodletting in our society, unfortunately, there is very limited information about side effects and precautions of this method among the people, even academics. Cupping is divided into two groups. Cupping with scarification and Cupping without scarification. The dry cupping is without bloodletting. Cupping with scarification and bloodletting works in the way that the morbid matters evacuated through the scarified skin, and cupping without scarification deviates the morbid matters from the compromised organs. In Iranian traditional medicine, wet cupping is recommended for 2 groups. Wet cupping in the health state is just for

preventing the overwhelming of the blood humor in the susceptible individuals. In disease states, the wet cupping is a treatment for diseases in them, the patients confront with the abundance of the blood humor. Therapeutic effects of wet cupping considered as cleansing the morbid matters especially when there is abundance of sanguine humor with or without the other humors. The people who are under 2 years of age and above 60 years old are not suitable for bloodletting. Wet cupping is contraindicated in the people who are emaciated and anemic. The primary conditions for prescription of the wet cupping are determine based on the patient's physical and mental status, age, habits and environmental conditions. Specific requirements will be determined based on the type of disease and the symptoms of organ involvement.

Key words

Cupping, traditional medicine, hejamat / hijamat